

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра “Философски и политически науки“

НИКОЛАЙ АНГЕЛОВ ЦЕНКОВ

**Човекът-маса в съвременното общество - същност и
последници**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен

„Доктор“,

Професионално направление 2.3. Философия (Социална философия)

Научен ръководител: доц. д-р Камен Лозев

БЛАГОЕВГРАД, 2021 г.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на заседание на Катедра „Философски и политически науки“, проведено на 27.05.2021 г.

Дисертацията е оформена в увод, три глави, заключение и използвана литература, с общ обем 286 стандартни машинописни страници.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на открито заседание на Научното жури на 20.06.2021 от 10:00 ч. в зала ... на ...

Материалите по защитата са на разположение на интересующите се в катедра „Философски и политически науки“, Философски факултет, Първи корпус на ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград.

1. Актуалност на темата

От близо столетие човека-маса като понятие, и като предмет на изследване неизменно свързваме с името на испанския философ Хосе Ортега-и-Гасет. През 1930 г. той пръв описва от философска и социологическа перспектива бунта на масите в едноименното си произведение, но този бунт – завладял по онова време цяла Европа – оставя след себе си редица нерешени въпроси. Колкото дистанцията, толкова и сходствата между днешните реалности и тези на отминалия век, лежат в основата на актуалността на изследвания в дисертацията проблем относно чертите на масовия човек като тип личност в съвременното общество, както и процесите, конституиращи явлението масовизация в сегашните условия. Социалната динамика очевидно изисква нов поглед върху редица понятия от нашата тема и техните публични проявления, а това на свой ред предполага връщане към генезиса на масификацията като политически, икономически и културен феномен; припомняне на чертите и типологията на тогавашния масов човек, съпоставка на характерните му особености с тези на човека-маса в нашето време, както и извеждане на паралели и опити за формулиране на хипотези, прогнози и предупреждения в един социално-философски ракурс.

Ако обърнем поглед към близкото минало, ще установим два важни за дисертацията ни факта: първият е, че около хиляда деветстотин и тридесета – годината, в която е публикувана „Бунтът на масите“, - явлението масов човек, или човек-маса, вече се е наложило като неотменима реалност, и съответно като обект на изследване, който не само не може да се пренебрегва, но за който вече са създадени теории. Към тях трябва да причислим формулираните идеи на Ортега. Това множество от доктрини наричаме в дисертацията „класически възгледи за човека-маса“ и виждаме в тях изходна теоретична база на предприетото изследване.

Вторият факт се отнася до твърдението на Ортега-и-Гасет, че животът на едно поколение е около тридесет години. Следователно от гореизложените факти установяваме, че днес стоим на разстояние точно три поколения от началото на класическите теоретични изследвания на феномена човек-маса.

Както е формулирана, темата на дисертацията очевидно показва, че главният ни интерес е съсредоточен към последното, т.е. към третото поколение, към „съвременното общество“, което ще рече последното десетилетие на двадесети век и първите две десетилетия на двадесет и първи век. Това дефинира в крайна сметка главния

„темпорален“ фокус на дисертационното изследване - феномена човек-маса, и съответно свързаните с него теории, именно в съвременното общество, т.е. в годините приблизително между 1990-та и 2020-та.

Заглавието на дисертацията някак си предполага наличието на човека-маса в съвременното и следователно донякъде пропуска главната цел на изследването: в дисертацията всъщност предприемаме задълбочено проучване на онези социални процеси и фактори, които неизбежно създават и утвърждават, произвеждат и възпроизвеждат човека-маса в днешно време. С други думи, правят „този тип човешка фауна“, както го нарича Ортега, неотменна част от социалната ни действителност. В съответствие с тази главна цел на изследването върви и друго изследователско усилие, а именно – очертаване на неизбежните социални последици от производството и възпроизводството на човека-маса днес. Тези последици са представени най-вече под формата на предупреждения и заплахи, които несъмнено навяват песимизъм и съмнения в бъдещето. Тяхното анализиране предопределя актуалността на темата за повторно очертаване на профила на човека-маса и на последиците от неговия възход в публичната среда.

2. Цел, задачи и подходи

Целта на дисертационното изследване е да проследи траекторията на съвременните измерения на човека-маса спрямо този от първата половина на миналия век, както и да разкрие нови (или сходни) социално-философски аспекти на последиците от днешната неомасификация. За да постигнем очертаната по-горе цел, т.е. за да развием основната теза на изследването за наличието, същността и социалните последици в съвременното общество от човека-маса, неизбежно е решаването на следните задачи:

1. Да се изложат в обобщен вид наличните изследвания относно антропологическите и аксиологическите концепции за масите;

2. Да се проследят емпиричните и теоретични примери от XX век и началото на XXI век, чрез които могат да се идентифицират нови аспекти и насоки в изследването на масите в съвременните условия;

3. Да се очертаят основните белези на масовия човек от предходното столетие и се поставят в сравнителна перспектива с тези на съвременното;

4. Да се очертаят и изследват някои от важните социални последици, настъпили в резултат на новата масификация в днешните общества.

За изпълнението на така поставените задачи прибягваме до използването на елементи от херменевтичния подход при обзора и анализа на известните вече доктрини за масите от началото и средата на миналия век, както и до метода на историко-философския анализ и синтез при изследването на последиците от съвременната неомасификация в контекста най-вече на ортегианската концептуална рамка.

3. Обект и предмет на дисертационния труд

Обектът на изследването е типологията на съвременния човек-маса като социален и културен феномен. Водещ при съпоставката със съвремието ще бъде най-вече портретът на човека-маса, завещан ни от Ортега-и-Гасет. Става въпрос за „онзи, който поради определени причини не цени собствената си личност, а се чувства „като всички“ и не се притеснява от това, добре му е да се чувства еднакъв с останалите“. Наред с тази основна характеристика испанският мислител допълва, че масовият човек, който може да бъде намерен във всички социално-икономически нива и във всяка професия, е разпознаваем главно поради неговото „варварство“. Това състояние Ортега-и-Гасет определя като липса на морални стандарти, несъобразяване с другите, както и радикално неразбиране на всичко, което се е случило преди него в човешката история, за да направи сегашната му лекота възможна. Наред с това, човекът-маса на испанския философ притежава психологията на разглезено дете: той има само апетити; вярва само в своите права, но не и в задълженията си. Не изисква нищо от себе си, стреми се само да избегне болката и да намери удоволствие. Той живее с митове и с обичайните запаси от клишета. Не на последно място ортегианският човек-маса е без императив за благородство – той е сноб. Неспособен да се оттегли във вътрешното ядро на радикалната човешка самота, той не притежава автентична идентичност – член е на стадото.

Пренасяйки се в настоящето, следва да отбележим, че днешният човек-маса до голяма степен покрива тези черти, но същевременно има своите специфични, характерни за нашето време особености. Същността на съвременния човек-маса не се е променила, с други думи, иманентните му качества, дефинирани и анализирани от класиците, присъстват и днес, обогатени от нови свойства и характеристики, формирани от новата „човешка ситуация“, в която съвременното общество разгръща възможностите си. Днешният „среден човек“ води един сравнително стандартизиран в материално и

социално отношение живот. Този живот той консумира в даден му наготово свят, чиято история и генезис не познава. Ето защо проявява завидно безразличие към вековните условия, постижения, традиции, които са направили възможен този свят. Съвременният човек-маса изпитва особена неблагодарност към източника, към причината на неговото леко съществуване. И днес той пребивава в неспирна възбуда от „новото“, от „последния писък на модата“, и тотално презрение към всичко старо. В политическо отношение индивидът-маса е аристофоб и утопист; мрази способните и едновременно с това се уповава на митове - простодушни, повърхностни и лесносмилатели, - предлагани щедро и в изобилие. Масовият човек смята, че всичко е възможно и поради тази причина не е снабден с маркер за истина – за него тя е бароково понятие, което не вирее в масовата култура на лъжата. „Средните хора“ са с нивелирани вкусове – сибарити, търсещи бързите и лесни наслади. Не могат да живеят отвъд принципа на удоволствието. Лакоми са за съвременната „колажна култура“, в която не оригиналното произведение, а ремиксът е автентичен.

Далеч не е задължително днешният човек-маса да е беден, интелектуално ограничен или неук - характеристики, присъщи за тълпите в миналите епохи. Днешният „средняк“ не е залостен в желязната клетка на своята класова съдба, нито от ограничения по силата на произход, раса, национална принадлежност, религия, образование и др. под. За разлика от човека-маса на Ортега-и-Гасет той притежава сега далеч по-голям избор. С други думи, с несравнима лекота е в състояние да преодолява социални бариери: можем да го видим материално задоволен, с висока образователна степен и умствен багаж над средното равнище. И все пак, като своя ортегиански предшественик, той не умее да предизвиква себе си към съвършенство, нито държи да се отличава от другите, той по-скоро се стреми да е „човек без качества“, да остава в сянка, да е незабележим и да не носи отговорност на плещите си, да бъде просто функция на социума. Което напълно се вписва в типологията на съвременната масовост.

Предметът на изследването ни обхваща трите главни функции на човека-маса от съвременното - като икономически агент, като фигура на власт и като деформатор на информационната и културна среда. Те са разгледани в ортегианска перспектива.

В неомасифицираното общество могат да се очертаят редица социални тенденции, обусловени от съвременното и същевременно аналогични на „бунта на масите“ от 20-те и 30-те години на миналия век. Именно функциите на човека-маса, върху които

е съсредоточено изследването, са ключът за проследяване на социалните последици от неомасовизацията. Те водят съответно към три големи групи явления: етатизация, авторитаризъм и „дехуманизация“ на изкуството.

4. Структура на дисертационния труд

Изложението в дисертацията е структурирано в съответствие с предмета, както и с целта и задачите на изследването. Конкретизирана, тази структура е следната:

УВОД

1. ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ТЕОРИИ ЗА ЧОВЕКА-МАСА И МАСИТЕ

1.1. Густав Льобон и началото на ерата на тълпите

1.1.1. Закон за душевното единство

1.1.2. Психологически механизми на душевното единство

1.1.3. Характеристики на тълпите

1.1.4. Ролята на водача

1.2. Габриел Тард – от тълпа към публика

1.2.1. Имитация и инвенция

1.2.2. Ерата на публиката

1.3. Зигмунд Фройд: психоанализа на масовата душа

1.3.1. Конструкция на душевния апарат

1.3.2. Маси и либидо

1.3.3. Маса и водач. Ерос и Мимезис

1.4. Форми и символи на масите – класификацията на Елиас Канети

1.4.1. Типове маси

1.4.2. Символи на масите

1.4.3. Заповедта

2. АКСИОЛОГИЧЕСКИ КОНЦЕПЦИИ ЗА МАСИТЕ

2.1. Ортега-и-Гасет: бунтът на масите

2.1.1. Ортега и неговите обстоятелства

2.1.2. Разбунтуваната маса

2.1.3. Нарастването на живота

2.1.4. Изземването на функциите

2.1.5. Към дисекцията на човека-маса

2.2. Хана Арент: разпадът на класите. Тоталитаризмът и масите

2.2.1. Диктатура и тоталитаризъм

2.2.2. Изолация и самотност на човека-маса в тоталитарното общество

2.2.3. Разпадът на класите. Възходът на тоталитарните движения и човекът-маса

2.2.4. Тоталитарното господство

2.2.5. Радикално и банално зло

2.3. Ерих Фром и бягството на свободния човек

2.3.1. Критика на психоанализата

2.3.2. От Средновековие към Модерност

- 2.3.3. Патологии на любовното чувство
  - 2.4. Франкфуртската школа
    - 2.4.1. Обществото индустриално, личността – едноизмерна
    - 2.4.2. Културната индустрия
    - 2.4.3. Индустриалният Аз-идеал
  - 3. ЧОВЕКЪТ МАСА В СЪВРЕМЕНОТО ОБЩЕСТВО
    - 3.1 Човекът-маса в съвременната икономика
      - 3.1.1 Производство и пазар
      - 3.1.2. Етатистът-маса
      - 3.1.3. Капанът на притежанието
      - 3.1.4. Разчовечената техника
    - 3.2. Човекът-маса като фигура на власт
      - 3.2.1. Суверенът-маса
      - 3.2.2. Саморазрушителният рефлекс на отвореното общество
      - 3.2.3. Обратно в 20-ти век?
    - 3.3. Човекът-маса: деформатор на информационната и културна среда
      - 3.3.1. Разомагьосването на езика
      - 3.3.2. Универсалното мълчание
      - 3.3.3. Културата на лъжата
      - 3.3.4. Колажната култура
- ЗАКЛЮЧЕНИЕ
- ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

5. Основни (хипо)тези и съдържание на дисертационния труд

В дисертационния труд се формулират и защитават няколко (хипо)тези. Те са следните:

1. Днес откриваме в значителна степен сходство между чертите на човешкия тип, който идентифицираме като маса, и чертите на същия индивид, доминирал част от предходното столетие. Десетилетията между 20-те до 50-те години на миналия век изглеждат сега измамно далечни, като част от вече невъзможен друг свят. Времевата дистанция подсилва илюзията, че миналото сякаш никога не се е случвало и е невъзможно да се върне. Това според нас е удобна заблуда. Навлязохме в нашата (постмодерна) епоха привидно освободени от бремето на миналото, което се опитахме да заличим. Така се появи в нас чувството на „изтръгнатост“, сякаш краката ни стоят на подвижни пясъци. Днес Европа отново живее в ерата на особена тревожност (точно както преди сто години), във време изпълнено с нови страхове, коренът на които е един и същ със страховете преди век – заплахата, че всичко около нас е чупливо и нестабилно, че барабанните откоси на варварството туптят във всяко сърце на нашия „цивилизован“

свят и че дори най-малкото разместване в „приетата за даденост подреденост“ ще ни завари неспособни за реакция и защита. И така, първата теза на нашата дисертация е, че корените на днешния тревожен социален пейзаж трябва да търсим и открием в явлението неомасификация.

2. Като изходим от предположението по-горе, можем освен това да допуснем, че в съвременните общества се развиват социални процеси и явления, характерни за възхода на човека-маса от предишния век. Най-общо можем да ги обобщим като аналогични тенденции към етатизъм, авторитаризъм и „дехуманизация“ на изкуството. На основата на редица конкретни сравнителни анализи в текста на дисертацията по-долу подробно аргументираме тази теза.

3. Според нас съвременните условия позволяват аргументирането на тезата за преход от бунт на масите към триумф на масите. Съвременният масов човек е колкото средство, толкова и цел, *conditio sine qua non*, без което светът, в който живеем, би бил немислим. Затова и изследването е фокусирано не върху влиянето, което елитите упражняват върху масите, а точно обратното – върху въздействието, което масите притежават, използвайки или не своята социална мощ. И все пак огромното нарастване на социалното въздействие на масите не е онова, което наричаме в дисертацията „триумф на масите“. Според нас въпросът не се свежда до количествения им ръст или до социалната им тежест. **Триумфът на масите се състои във вече общоприетата нагласа, че маси всъщност няма.** (Като следваме тази логика, е ясно, че всъщност няма и елити.) „Средните хора“ до такава степен превзеха социалния пейзаж, че вече е трудно доловима разликата между тях и хората с качества. Нещо повече – индивидите-маса замениха елитите и започнаха да се възпроизвеждат в социално отношение: масите избират маси, които управляват маси; масите произвеждат масови изделия за масите; масите генерират масова комуникация, адресирана до масите и т.н. По тази причина да говорим за бунт на масите, вече не е уместно; в смисъла на Ортега-и-Гасет „бунтът“ а priori е обезсмислен от факта, че масите няма срещу кого да се бунтуват – те самите са заели позицията на елита. Ако масите днес се бунтуват, то техният бунт е ...срещу тях самите; срещу онова, което те самите желяеха (и не успяха) да постигнат.

Посочените (хипо)тези са резултат на осъществения в дисертацията анализ, който е структуриран от увод, три глави и заключение. Цитираната литература обхваща 192 монографии и статии, от които на български (116 заглавия), английски (69 заглавия), немски (4 заглавия), френски език (2 заглавия), полски език (1 заглавие) както и 8 (осем) интернет източника.

Дисертационното изследване е съставено от три глави. Първа глава е посветена на някои от основните психологически интерпретации на масите. Втора глава разглежда аксиологическите концепции за тях. Трета глава се съсредоточава върху функциите на човека-маса в съвременната икономика, в политическата сфера, както и в информационната и културна среда.

В **Увода** се разглеждат: а) актуалността на темата; б) целта, задачите и характеристиките на използваните подходи при разработване на темата; в) обектът и предметът на изследването; г) (хипо)тезите на дисертацията. В него се очертават характеристиките на „класическия човек-маса“ на Ортега-и-Гасет. Неговият портрет бива използван за отправна точка при съпоставката със измеренията на съвременния масовия човек. Уводът също така задава фокуса върху трите съществени функции на масите в съвремието (в областта на икономиката, политиката, информационната и културна среда). Тези функции съответно насочват към социалните последици от неомасофикацията, подробно разгледани в трета глава: етатизация, авторитаризъм и „дехуманизация“ на изкуството.

В **Първа глава** на дисертационния труд, със заглавие „**Психологически теории за човека-маса и масите**“, се представят някои от психологическите теории, които разглеждат човека-маса като антропологичен конструкт, произтичащ от самата човешка природа. Съгласно тази представа във всеки индивид дреме „масовото животно“ – повече или по-малко съзнавано и в различна степен потискано от социума: животно, изискващо от личността усилия, за да бъде опитомено. Според тази група теории произходът на масите като обществено явление опира до психологически фактори; корените на човека-маса са подхранвани от инстинкти, нагони и несъзнавани психични процеси. Това е основанието да наречем първата група схващания психологическо или антропологическо направление в изследванията на човека-маса. В първа глава са изложени едни от най-влиятелните теоретици на тези концепции: Густав Льобон, Габриел Тард, Зигмунд Фройд и Елиас Канети.

В **първия раздел** на главата е представена интерпретацията на Густав Льобон, който поставя началото на съвременното теоретизиране относно психологията на тълпите. Думата „тълпа“ в обичайния смисъл възприемаме като множество индивиди, обединени от случайни обстоятелства или от някаква характерна черта; в теорията на Льобон обаче „тълпа“ придобива друг смисъл. Той става ясен само след запознаване със *закона за душевното единство на тълпите*, по силата на който при определени

обстоятелства дадена съвкупност от хора придобива нови, съвършено различни характерни черти в сравнение с чертите на индивидите, които я съставляват. Законът е формулиран от Льобон в „Психология на тълпите“ и благодарение на него добиваме представа за важни черти на човека-маса. Според французина в тълпата индивидите се сливат в общ дух, завладени са от общо чувство, което отстранява различията между тях и намалява интелектуалните им способности. Когато принадлежи на тълпата, човек слиза с няколко стъпала по стълбата на цивилизацията. Съзнателната индивидуалност изчезва; образува се и започва да доминира *колективната душа* – капризна и преходна; чувствата и мислите се насочват в една и съща посока. Колективът се превръща в онова, което Льобон нарича „организирана тълпа“ или „психологическа тълпа“.

Психологическите механизми за активизиране на душевното единство в тълпата според Льобон са: *усещането за безнаказаност, внушаемостта и заразата. Тези „лостове“ обосновават основните характеристики на тълпите: тяхната импулсивност, податливост и лековерие, преувеличеност и простота на чувствата, търпимост, авторитарност и консерватизъм.*

В теорията на Льобон лидерството е от първостепенно значение. Тълпи сами по себе си не съществуват. Без водач те са просто инцидентни множества. Случайният сбор от хора може да се пръсне толкова лесно, колкото лесно се е събрал. Веднъж припознала водача си, тълпата става подвластна на неговата воля; думите и жестовете му се възприемат като директиви за действие. Така се реализира инстинктивната потребност на масите от зависимост и подчинение. Ролята на водача е неизменна – той трябва да внушава, заразява, направлява и поддържа вярата сред масите - силна и трайна, за да се осъществи душевното единство на тълпата и се избегне нейният разпад. За целта водачът използва три ясни похвати: *твърдение, повторение и заразителност.*

Вторият раздел запознава с гледището на друг „ранен“ теоретик на масовостта – Габриел Тард. Според него обществата не се основават на взаимна изгода, а на взаимно *подражание*. Обществата са организация на подражателността. Групирането, съвместният социален живот са проявление на склонността на индивидите да възпроизвеждат в себе си качества на други индивиди, да копират техните действия. Ето защо хората, доколкото този рефлекс не им е чужд по природа, са антропологично предразположени към масовизиране чрез унаследени имитационни феномени като обичаите, модата, симпатията, подчинението, обучението, възпитанието, езика и др.

За да изясни обаче как се извършва *социална промяна*, а не вечно възпроизвеждащо се подражание, Габриел Тард въвежда още една категория, фундаментална за неговата социалнопсихологическа теория: *иновацията*, или *инвенцията*. Създаването на новост само по себе си не е социален факт. Новостта се превръща в социално явление едва тогава, когато е в състояние да окаже въздействие върху определени индивиди – т.е. когато предизвиква и е последвана от подражание. Съвкупността от оригинали и копия представляват универсалния социален живот. От само себе си се разбира, че *новаторът* е водачът-оригинал, който е съумял да заеме място в психическия живот на масата-копие, която възпроизвежда идеите, съзнанието, мисленето на един-единствен човек – нейния лидер, а социалният механизъм – копирането, води до създаването на илюзорно впечатление за колективно съзнание и обща идеология.

За разлика от Льобон Тард говори за *ерата на публиката*, а не за *ерата на тълпите*, които според него са социална група на миналото. С модернизация на обществото общуването между индивидите придобива все по-голям мащаб и в резултат на този процес нараства ролята на публиката в динамиката на обществените отношения. Преходът от непосредствена (от ухо на ухо) към непряка (масова) комуникация, бележи и социалната трансформация *от тълпа към публика*. При първите има физически контакт, а при вторите взаимодействието е изцяло ментално. Въпреки че не използва тези думи, Тард е един от първите, които разкриват белезите на *масовата култура*, обусловена от развитието на средствата за комуникация. Макар да не е съвременник на радиото, телевизора и интернет, той изпреварва с десетилетия Маклуън, формулирал един от законите на медиите – посланието е в средството, т.е. не е важно какво казваш, важно е кой го казва.

В **третия раздел** се обсъжда психоаналитичната концепция на Зигмунд Фройд за масовостта. Според нея в морфологията на масите *връзката с водача* има далеч по-съществено значение, отколкото връзката между отделните индивиди в тълпата. Именно водачът консолидира масата и едновременно с това е и доминиращият обект на либидните връзки, характеризиращи тълпата. Така водачът става фактора, генериращ равенството в масата. От степента на неговото въздействие зависи както сплотеността на масата, така и продължителността на нейното съществуване. Тълпата няма собствени автентични цели, тя възприема посоката, зададена от водача.

Според Фройд генезисът на тези отношения се крие в инфантилното сексуално развитие на децата. В макросоциален смисъл проблемът за тълпата се свежда до

психологията на семейните отношения, обяснен, разбира се, чрез приемите на Фройдовата психоанализа. Последната въвежда аналог между бащата като основен фактор в семейството и водача като субект на упражняване на власт спрямо масата. Психичният и семеен статус на бащата, проектиран върху либидните връзки с останалите членове на фамилията, е в основата на емоционалното господство на водача, което той упражнява спрямо множеството си последователи („деца“).

Последният, **четвърти раздел** на първа глава, представя формите и символите на масите според класификацията на Елиас Канети. Авторът на „Маси и власт“ класифицира редица форми на масите с оглед на функционалните им характеристики. Той различава *ритмични маси, маси в застой, мудни и невидими маси, насъскани и маси в бягство, маси в забрана и такива в промяна, както и празнични маси.*

Канети изрежда редица сборни единици, които не се състоят от хора, но въпреки това са множества. Тях той нарича *символи на масите*. Различни природно-териториални комплекси, природни явления и струпвания представляват естествени съвкупности със символно значение, пренасяно от древността до наши дни чрез митове, традиции, сънища, слово. Канети намира аналогии между естествените символи на масите в природата, които човек асоциира с чертите на масите в социалната действителност. Такива са *огънят, морето, дъждът, реката, гората, житото, вятърът, пясъкът, камарите и съкровищата.*

Втората глава на дисертацията – „Аксиологически концепции за масите“, разглежда някои от по-важните аксиологически интерпретации за масовостта. Те пренасят фокуса от „животинското“ към строго човешкото; от психиката към нравите; от колективно онаследеното към културо-поведенческото. Според тях тълпата като понятие не е достатъчно за обяснение на деструктивните социални последици, които разграждат цивилизационните устои на обществата през миналия век. Става въпрос не за личностна саморефлексия, а за манталит на определен човешки тип.

Затова и аксиологическите концепции обосновават прехода от тълпата към *явлението маса* като по-определящ атрибут на индивида. Неговата принадлежност към масата зависи от цялостната му ценностна ориентация, както и от специфични за времето социални, политически и културни предпоставки. В началото на 20-ти век се налага нова форма на живот, която среднякът приема за даденост: съществуване без високи изисквания, наличие на изобилие от средства за преодоляване на трудностите, консумиране на плодове от труда на предходните поколения. И всичко това – без дори за миг да го поставя под съмнение – човекът-маса приема като природа, а не като усилие.

Отчели тази „цивилизационна заплаха“, представителите на аксиологическите теории, със загриженост предупреждават за тенденциите към реварвариция, възхода на тоталитарните движения, бягството от свободата и консуматрското общество.

Първият раздел на втора глава е посветен на теорията на испанския мислител Хосе Ортега-и-Гасет. При разкриването на портрета на човека-маса авторът на „Бунтът на масите“ използва своеобразна „феноменология“ по отношение на две негови наблюдения. Бунтът, за който Ортега-и-Гасет говори, започва от *нарастването на живота*, тоест от доближаването и дори сливането на жизнения репертоар на масите с онзи, който преди време е типичен само за малцинствата. Резултатът от това “действие“ е отказът на мнозинството да се покорява на примера на образцовото малцинство; и нещо по-важно – претенцията *да изземва неговите функции*.

В резултат на *нарастването на живота* и *изземването на функциите* човекът-маса се утвърждава като личност, *безпрепятствено разширила* жизнените си възможности, но и като такава, която не *изпитва никаква благодарност* към онова, което е направило възможно лекотата на неговото съществуване. Човекът-маса е *инерционен и херметизиран индивид*, удовлетворен от това, което е – и нищо повече. Това е следващата му характерна черта. Друга особеност на разбунтувалата се маса: веднъж възприела стратегията да бъде обикновена и равна на себе си, тя се стреми *да наложи на целия околел свят своята обикновеност*, при това – кой би се изненадал? – *насилствено*.

В обобщение изведените от Ортега-и-Гасет характеристики ни представят човека-маса като *тип* индивид, който преди всичко въплъщава идеята, че животът е подарен и лесен. На второ място, човекът-маса е особа, която с насилие утвърждава като добър и съвършен собствения си морален и интелектуален облик. На трето място - той е онзи, който се намесва навсякъде и във всичко по правилата на „прякото действие“. Тази съвкупност от качества на характера поддържат начин на живот на разглезено дете, на разбунтувал се примитивен човек, на варварин, който отрича постиженията на миналото и нехае за тяхното развитие в бъдеще.

Вторият раздел на втора глава се фокусира върху творчеството на Хана Арент, която засяга екзистенциалната криза на човека-маса, превърнал се волно или неволно във фундамент на тоталитаризма, от който режимът черпи подкрепа и легитимност. Идеалният поданик на тоталитарното управление според Арент не е фанатичният нацист или заклетият комунист, „а човекът, изгубил способността да различава факт от измислица (т.е. реалността на преживяното), истина от лъжа (т.е. критериите на мисълта)“. Нейните думи, макар и болезнено правдиви, не са обвинение към самотния

човек-маса, те са най-вече укор към отказа му да мисли автентично и следователно да бъде пълноценна личност.

Разделът изследва процеса, при който в тоталния терор човекът се свежда от субект на своето мислене и действие до обект на външно въздействие и контрол. Когато масите, съставени от самотни индивиди, губят усещането си за реалност, нищо не е по-лесно от организирането им в тоталитарни движения. Реалността е заместена от идеология.

Човекът-маса се разглежда като неизменна част от онези обществени предпоставки, които са в основата и подготвят възхода на тоталитарното движение. Най-общо това са *разпадът на класите, унищожаването на социалния свят на личността, разгръщането на мащабна пропаганда и конспиративността на тоталитарната организация.*

Тоталитарното *движение* обаче е само подготвителен стадий на тоталитарното *управление*. При движението наблюдаваме по-скоро *реакцията* на масите *срещу*, или казано по друг начин – това, което е предмет на отрицание, на премахване (експлоатацията, расовия или класов враг, партиите, социалния строй); при тоталитарното управление става дума за дехуманизирано *поглъщане*, с други думи, наблюдаваме онова, от което човекът се лишава – собствена воля, автономен разсъдък, критерии за добро и зло, истинно и неистинно.

Масите конституират поне две критично важни условия за съществуването на тоталитарното управление. Те са, най-напред, необходимият социален фундамент на тоталното господство. Дошъл на власт, тоталитарният властник трябва да създаде реалността, за която е лъгал през цялото време, а понеже това е невъзможно, идва времето на терора, който е същността на тоталитарното господство. В този смисъл масите предлагат *човешки резерв под формата на суров материал*, който тоталитаризмът може да погълне. *Второто жизнено* условие за тоталитарното господство, произтичащо от масите, е тяхната функция на субстрат за *огромния анонимен бюрократичен апарат*, който властта създава. В него, от една страна, се наместват именно поддръжниците на режима. Безкрайното и безсмислено роене на органи, служби и учреждения е условие всеки амбициозен партийен функционер, симпатизант или просто надежден кадър да намери своето място в административната машина на терора.

Третата част на втора за глава е посветена на Ерих Фром и „бягството на свободния човек“. Според Фром в периода на Новото време на мястото на старите,

външно наложени врагове на свободата се появяват нови – вътрешно формирани бариери. Новите окови са психичните самоналожени ограничения на самата личност, а не институционални, религиозни или социални цензури. Капитализмът освобождава индивида, но също така води и до неговото собствено самоотричане, до едно самоналожено отшелничество. Този вътрешен, ментален конфликт според Фром провокира механизмите на бягство от свободата като психологичен рефлекс, роден от деперсонификацията, от масовизацията.

Анализирани са социално-психологическите аномалии на „бягащия човек“: егоизма, садизма, мазохизма, автоматичното подчинение и деструктивността.

Финалният **четвърти раздел** на главата е посветен на представителите на т.нар. Франкфуртска школа. Изследвано и е произведението на Х. Маркузе „Едноизмерният човек“. В него индустриалното общество се разглежда като среда, в която хората започват да разпознават себе си в своите стоки. Функциите на вещта се отъждествяват с функциите на човека. „Индустриалната“ психика излиза извън пределите на фабриките, чрез интроекция индивидът сам възпроизвежда и узаконява външния контрол, указван му от обществото. Масовото производство и масовото потребление асимилират цялата човешка същност. Това интернализиране според Маркузе не е приспособяване, а мимикрия: непосредствена идентификация на индивида с обществото.

Сходно е схващането, което Макс Хоркхаймер и Теодор Адорно излагат в своето произведение „Диалектика на Просвещението“. Според авторите в плоския дискурс на едноизмерното общество се оформя нова, едноизмерна култура – на непосредствените резултати, на бързите и преки, но нетрайни стойности. Идеалът на *знаещия* е заменен от този на *имащия* човек. Индустриализацията на красотата налага култ към техническите достижения и отхвърля древногръцкия стремеж към вътрешна хармония. Това най-ярко проличава в модата. Едноизмерната култура има за висши образци материални, а не интелектуални постижения. Индивидуалното творчество се заменя от масово производство.

Трета глава, озаглавена „**Човекът-маса в съвременното общество**“, продължава „разгадаването“ на най-важните понятия в заглавието, а именно, *човек-маса*, *съвременно общество* и *социални последици*, което по същество е темата на дисертационната ни теза.

Нейната цел е чрез кратко характеризиране на съвременното общество в неговите основни измерения – икономика, политика и култура – да открием онези налични тенденции, които пораждат, произвеждат и възпроизвеждат характерните, същностните

черти на масата, анализирани от „класиците“ в първите две глави. С други думи, дисертационната ни теза се трансформира до задачата да „преоткрием“ класиците в съвременните условия, да покажем, че същността на масовизирания индивид, изчерпателно изследвана от тях, се проявява, макар и в други форми, и днес, в съвременното общество. По такъв начин резултатът от защитата на нашата теза е демонстрирането на епистемологичната и евристична *жизненост* на понятието „човек-маса“ днес, т.е. отнесено към условията на съвременното общество.

В предварителен план следва още да кажем, че нашето изследване на съвременния масов човек се съсредоточава върху няколко *фокални точки*, или по-скоро *черти* от неговия социално-философски портрет, които според нас обосновават дисертационната ни теза, че човекът-маса и днес е сред нас, и днес е пораждан от тенденции силни и действени, налично присъщи на съвременния свят. И тъй като избраните от нас фокални точки са изпълнени с *негативен* заряд, тонът на изложение е преобладаващо критичен. Това означава, че наред с доказателствената ѝ сила бихме желали трета глава да се разглежда и като огромно и според нас навременно, непосредствено *предупреждение* към нашето съвремие за опасност често неподозирана или съзнателно пренебрегвана, която може да се окаже с неочакван разрушителен ефект.

Първият раздел на трета глава е насочена към функциите на човека-маса в съвременната икономика. Съвременният капитализъм издигна и постави на трона масата като господар – едновременно в качеството ѝ на потребител и като производствен фактор. Именно покупателната способност на масата определя в крайна сметка какво да се произведе, в какво количество и качество. Това е радикална социална промяна: нисшите слоеве, съставени в миналото от тълпите роби и крепостници, от бедняците и просяците, сега са вече *купуващата публика*, в чиято угода предприемачи и политици предлагат своята продукция и политически програми. Те са клиентите, които „винаги имат право“, патроните, притежаващи силата да превърнат бедните доставчици в богаташи и богатите доставчици в бедняци.

Масите днес триумфират: те разполагат с достатъчно средства и свободно време, което могат да отдадат на обществените дела. Масовото производство и лесният достъп до материални блага, като заличават границите между социалните групи, налагат своеобразен постулат: *маси всъщност няма, защото всички са маса*. Това е определен начин на мислене на масовия човек, който, разбира се, храни множество илюзорни представи, задълбочено анализирани още от класиците.

В съвременната икономика са очевидни тенденциите към етатизъм, много често – към *войнствен етатизъм*. Следва да виждаме в това ясна проява на процеса на масовизиране. Преди век Ортега анализира склонността на масите сляпо и безкритично да приемат една-единствена истина – *своята*, както и устрема им към завладяване на държавата.

И двете явления можем да открием в съвременната икономика, което – нека повторим – е свидетелство за интензивно протичащи процеси на масовизация. Нещо повече, днес сляпата истина на масите, изляла се като неблагодарност и язвителна критика на капитализма, е допълнена от специфично *негодование* към предприемачите, в които масата често привижда чиста проба безделници, чиято работа може да изпълнява всеки способен да чете и пише.

Това е тенденция, която не просто масовизира, а води до голяма социална заплаха – ликвидиране на свободата и инициативата в икономиката. „Спонтанният ред“ в стопанския живот, който Хайек непрестанно разясняваше и за който неуморно настояваше, днес е заплашен не просто от неразбирането на механизмите на свободната икономическа дейност, а от непрестанно разпалване на омразата към капитала и капитализма, към „заробващите форми“ на съвременното производство. Такава е мотивационната основа на похода на масите към завладяването на съвременната държава. Днес едва ли може да се оспори наличието на мощни тенденции в икономиката и на Европа, и на света към протекционизъм и интервенционизъм, двете от най-ярките форми на държавна намеса.

Днес огромното „стопанско“ значение на човека маса се състои в нарасналата му покупателна способност и възможността да потребява все повече и повече. Това изглежда естествено в социалните условия, зададени от масовото производство и съответно масовата консумация.

В случая дебело следва да подчертаем, че функцията да потребява и купува има важно символно-идентифициращо значение за човека маса. Това е функция, която може би в най-висока степен уравнива, масовизира индивидите и доколкото нищо не говори, че начинът ни на живот скоро ще се промени, тенденцията на масовата консумация и съответно човешката масовизация ще продължи да съществува.

Същевременно човекът маса се изправя пред сложен проблем. В обществото на масова консумация смисълът на купуването не се свежда само и единствено до задоволяване на материални потребности: в този сакрален акт купувачът се преживява и

демонстрира пред другите, че става особен собственик, който *придобива и усвоява символната стойност* на закупените стоки, като буквално ги *инкорпорира*, „приема ги в тялото си“ (от латинското *corpis* – тяло). Ето защо отслабването, или загубата на тази функция, означава за масовия човек *загуба на идентичност*. В тази ситуация над главата му непрестанно тегне риск, с който винаги трябва да се съобразява.

Друг аспект на неомасофикацията намираме в заплахата за разчовечаване на техниката. Опасенията на Ортега са валидни и днес: човекът живее като „разглезен господинчо“, като *Naturmensch*. Техническата достъпност разширява спектъра на нашата дейност, но от друга, ни лишава от стимул за избор и себенадмогване. В резултат угасва автентичният импулс на човека-техник-по-рождение: вместо да адаптира действителността към себе си, той се задоволява с даденото му наготово от апаратите и дигиталните устройства решение. Така „средният човек“ усвоява житейски модус, който предразполага към *акцептиран*, а не към *действен* живот.

Преди близо столетие Ортега-и-Гасет предупреждаваше за „вертикалното нашествие на варварите“, като един от аспектите на варваризма беше опасното неразбиране на „човешката природа“ на техниката. Днес аналогичен варваризъм намира израз в по-остра форма вероятно поради далеч по-голямата мощ на техниката и технологиите. Наистина, ако човек сега не влага в техниката своята интенция за живот, за *повече живот*, тя остава на равнището на голото поддържане на физическото битуване, т.е. о-без-човечава се. И не техниката дехуманизира днешния човек, а обратно – човекът погубва техническата си природа, масовизира се, *о-предметява се*.

Вторият раздел на трета глава разглежда човека-маса в политическата му функция. Тук анализираме менталната нагласа на средния човек, че държавата е не общо, а негово *собствено творение*. Днес човекът-маса живее с прескрипцията, че *той е държавата* и че в негова власт е да я използва както пожелае – в това число и за смазване чрез нея на всяко съзидателно малцинство, което го смущава или критикува, без значение в коя област - политика, икономика, социален живот. Така държавата от организация на публичния баланс, регресира до инструмент за принуда в ръцете на масите, превръща се в „най-голямата опасност“.

През 21-ви век масата, която преди или е отсъствала, или само спорадично е нахлувала в политиката, *влиза в нея, за да остане*. Сега масите упражняват власт, присъща по-рано на отбраните малцинства. „Бунтът“ на Ортега-и-Гасет е бил резултат от факта, че „най-лошите“, които са били мнозинството, са се бунтували срещу „най-добрите“, малцинството. Днес за бунт не можем да говорим, по-скоро виждаме триумф

на масите, защото „най-лошите“ трайно са заели местата на „най-добрите“. И причината да се стигне дотук далеч не е (единствено и само) в безпомощната неспособност на традиционните елити да предложат на масите годна управленска визия. Дефинирана е *нова граница на напрежението*, от двете страни на която не се разполагат обичайните политически вектори (ляво-дясно), а други – социални и ценностни, в зависимост от това до каква степен масата желае или не желае да бъде водена. Суверенът-маса е *извън традиционната политическа парадигма*.

Човекът-маса от 21-ви век е *аристофоб* – мрази най-добрите, така както ги е мразил и преди столетие, но сега има много по-богат арсенал от възможности да превърне своята омраза в практика. Днес масите не избират програми, а митове, не клонят към политически ценности, а към партикуларистични общности, не се вълнуват от общи проблеми, а единствено от своите собствени частни интереси. С други думи: гласуват за себе си. Нещо повече – избират себе си и се възпроизвеждат политически. Масите избират маси, които управляват маси и т.н. Това е същността на реалната обществена власт от началото на нашия век. Впрочем точно както и преди столетие: тогава масите възкачиха на власт диктатори в много европейски страни. Днес с тревога констатираме *сходни авторитарни тенденции* – не само в Европа, но и по целия свят - и то в рамките на привидно демократични управления. Именно такъв маниер на управление допада на човека-маса. Авторитарните прийоми съответстват на неговия светоглед: не изискват налягане на сили, освобождават го от отговорност, тъй като водачът взема решенията вместо него, пасивно възприема простите обяснения, които му се дават.

Друг аспект, който разглеждаме в раздела, е саморазрушителният рефлекс на отворените общества. Демокрацията може и да е едно от най-великите постижения на човешката цивилизация, но тя същевременно може и да е опасност за самата себе си. Някои от пейоративните явления, които я съпътстват – демагогията, налагането на количеството над качеството, пропагандните манипулации – черпят легитимност именно от нейните фундаментални принципи. Те се обръщат в една „автоимунна“ заплаха за самата нея. Демокрацията съдържа в себе си определен саморазрушителен заряд.

Човекът-маса не се появява случайно на историческата сцена. Той несъмнено е заплаха за либералните ценности, но същевременно е *техен продукт*. Причините за възхода му още преди сто години са ясно посочени от Ортега-и-Гасет: двувековното прогресивно възпитание на масите, икономическото замогване на обществото, липсата на морални ориентири. Именно тези тенденции в европейския живот допринесоха за

тоталитарните утопии. Системно наслояваният либерализъм в неговите крайни форми и днес създава масификацията, която вдъхнови и все още вдъхновява зле прикривания преход от демокрация към *хипердемокрация*; от грижа за по-слабия към *етатизъм*; от управление на мнозинството към *тирания* над личността.

Днес може и да сме изкушени да мислим, че нашето демократично наследство автоматично ни предпазва от подобни заплахи. Това е рефлекс на заблуда. Нашата собствена традиция изисква да изследваме историята, за да разберем източниците на тиранията. Историята не се повтаря, но може да предупреждава. Тя циркулира в кръвоносната система на днешния ден. На историята обаче днешният човек-маса е обърнал гръб: последното, което го интересува, са нейните уроци. Той не е развил усет нито какво, нито откъде да се учи и затова – обречен да повтаря грешките – не различава в новите явления „старите“ им същности. Затова и във финала на раздела се представя хипотеза, която вече далеч не звучи така екзотично, както екзотично изглеждаше при своята поява. Ако приемем, че 1914 г. бележи началото на Двадесети век (понеже това е границата на промяна в мисленето на хората – от *отвореност* към *затвореност*, от следване на *най-добрите* към следване на *най-много*), дали нямаме основание да повдигнем следния въпрос: нашият нов Двадесет и първи век не започва ли по същия начин като стария?

Последният **трети раздел** на трета глава анализира човека-маса като деформатор на информационната и културна среда. Тук най-напред анализираме съвременната езикова ситуация на новия човек-маса. Понеже „неговата вселена“ му е дадена наготово, той съответно не се нуждае от „ключове“ за нейното обяснение, завладяване и съхранение. И най-големите мистерии за него са *прозаични очевидности* в *прекрасния нов свят* – свят, който е някак си поднесен даром, а не извоюван. Според него и най-голямата загадка може да бъде разгадана с два-три клика с мишката. Т.е. човекът-маса *няма нужда да мисли чрез езика*, актът на речта и актът на мисълта вече не са тъждествени, общуването (съвместното осмисляне) става излишно и масата губи словесната си връзка със света.

И ето какво се случва тогава с езика – той също става *излишен*, защото вече не е способен да създаде, да добави или запази действителност, защото тя е очевидност и нищо повече. „Готовият“ свят на масата прави и езика „готов“. Словото става само съобщаване, а думите – утилитарни знаци, графични отживелици, служещи като *огледала на едноизмерния реализъм*. Езикът вече не е оръдие на интенцията за създаване,

променяне, съпреживяване на реалност. Отъждествяването между дума и обект сега се смята за нещо като суеверие, маниакална претенция за светоналагане. Затова днес според нас може да говорим за *демитологизиране* или *размагьосване* на езика, което също е един вид магия. Функцията на мита е да премахва реалността. Нещата в нея буквално да станат безкръвни, да текат постоянно, без следа от изчезващата реалност, усещана като отсъствие (Барт). Размагьосването на езика в последна сметка постига един възврат към първобитен ритуал на очевидното...

Наред с *размагьосването на езика*, този раздел засяга още един феномен на съвременното – *универсалното мълчание*. *Универсалното мълчание* не означава отсъствие на вербална артикулация, напротив – такава е налична и дори всеобхватна и изобилна, но автентичността на комуникацията и възможността за нейното анализиране са компрометирани поради липсата на усилие от страна на човека-маса да съблюдава критерий за истинност, различен от субективното му желание за това, което иска да чуе. Ако човек е *битие, което говори*, т.е. диалог – то този диалог неминуемо включва в себе си и разбирането на Другия, което се постига чрез опознаване и сближаване. Това е предварителното условие за *разговор*. Когато не е налице разбиране на Другия, диалогът изначално е осуетен. На негово място се настанява универсално мълчание.

Друго пейоративно социално явление, което открояваме в третия раздел е *културата на лъжата*. Проблемът с днешната култура на лъжата не е как този или онзи вижда истината. Същинската заплаха е в това, че *никой вече не иска да я вижда*, никой не се интересува от нея, не я търси. Става дума за повсеместното *indifférence à la vérité* – безразличие към истината. Не само че може да се живее *без нея*, нещо повече – без нея се живее *удобно*. По такъв начин вече се разкрива айсбергът на лъжата над морското равнище: тя не е opakото на истината, не е подмяна или изопачаване, тя е цялостната *липса на истина, на каквато и да било истина*. Всичко е истина и нищо не е истина. Тази култура не е метод за възприятие, а тип човешко светоусещане. Не значи да лъжеш, да си приел живот в лъжа (по Хавел), а значи да си приел живот без истина, без собствено разгадана истина. Може да кажем, че културата на лъжата е *култура на отсъстваща истина*. При нея всеки може да си служи с „дяволски език“, който се чете еднакво отпред назад и отзад напред, от ляво на дясно и от дясно на ляво (Угрешич). А умореният хипермодерен свят, свикнал да живее без истини, с отегчение и напрежение едва установява координатите: всички лъжат и едновременно всеки казва истината. Изоставянето на фактите е отстъпление от истината. Ако нищо не е вярно, тогава никой

не ще може да критикува властта, защото няма основа, върху която да стъпи. Ако нищо не е вярно, всичко е само спектакъл. Пост-истината е пред-фашизъм.

Разделът завършва с изясняване на доминиращата сред хората-маса колажна култура. Основите на *културата на колажа* се крепят на допускането, че всяко привидно оригинално произведение е само по себе си продукт на (не)признато заимстване или заемане. Колажната култура отрича по същество радикалната новост. Твърди, че нищо не е оригинално. Нейният основен похват е изрязването и залепването (cut-up), комбинирането и сглобяването на съществуващи мотиви, фрагменти, образи и идеи с разнообразен и несвързан произход в нови синтезирани продукти. Функцията на оригинала в колажната култура е да бъде *оригинал на копие*. Т.е. копие то става първично, а оригиналът – производно. Накрая в синтезиран вид се представя съпоставка между характерните черти на съвременния масов човек и белезите на колажната култура.

В **Заключението** има завръщане към изходните позиции на дисертационния труд. Основните тези, които дисертацията защитава, се отнасят до чертите на човека-маса, идентифицирани и системно представени от Ортега-и-Гасет. Тяхното припокриване с чертите на съвременния човек-маса е една от главните тези на дисертацията. Доколкото превъплъщенията и публичната мощ на съвременния масов човек обаче са далеч по-осезаеми от тези на неговия предшественик, основателна е тезата, че аналогични, а и много по-разрушителни социални последици произтичат от неговата доминация в икономиката, политиката, културата. По-конкретно – етатизъм, авторитаризъм и „дехуманизация“ на изкуството. Съществената разлика е, че днес е вече неточно да говорим все още за „бунт на масите“, защото техният социален периметър е неимоверно по-широк. Подобен „бунт“ сам по себе си би бил парадоксален, тъй като масите вече не са в низините, а на върха на социалната и обществено-политическа йерархия. Вместо за „бунт“ днес е по-удачно да говорим за „триумф“.

В заключението са изложени и няколко предложения като опит за систематизация в ортегиански стил на възможни решения за преодоляване на негативните последици от процесите на днешната неомасовизация. Предложенията ни не са разгърнати, нито претендират за изчерпателност: темата е твърде широка. Няма съмнение, че човекът-маса е социално явление, *социално зло*, и следователно „лечението“, или по-скоро изходът от *специфичната криза*, която неомасификацията най-малкото „потенциално“ произвежда (макар че според нас в тази специфична криза съвременното общество *вече живее*), трябва да се търси в един широк социален контекст. Нашите предложения обаче се съсредоточават преди всичко на индивидуалното равнище. Без него, т.е. без един

вътрешно-личностен *преврат*, едва ли можем да възлагаме надежди за успех в борбата с човека-маса днес. В крайна сметка доколко устойчив или крехък е нашият оптимизъм и дали ще победят или пропаднат предупрежденията ни за надвисналата заплаха, зависи от този вътрешен прелом в съзнанието и поведението на всеки здравомислещ, на всяка нравствено и светогледно изградена личност.

5. Справка за научните приноси

Основните научни приноси на настоящия дисертационен труд могат да се дефинират в следните посоки:

1. Представени са в систематизиран вид основните философски и социални аспекти на водещите доктрини за масите;

2. За пръв път в българската философска литература е предприет опит за многоаспектно и задълбочено характеризиране на съвременния човек-маса, за оформяне на неговия теоретичен портрет и обосноваване от ортегианска гледна точка на неизбежните последици, породени от различните му социални роли и функции;

3. Принос на дисертацията са и предложените социалнофилософски решения в посока преодоляване на неомасификацията като явление в съвременното общество.

Амбиция на дисертационния труд е да бъде разглеждан като крачка напред в теоретичните усилия за задълбочено навлизане както в „портрета“ на съвременния човек-маса, така и във факторите, които подхранват, укрепват и насърчават мултиплицирането на този човешки тип. В този смисъл дисертацията допринася за реалистичен поглед в бъдещето, изпълнен с увереността, че пред каквито и предизвикателства да се изправяме днес и утре, няма да изгубим своята човешка същност.

6. Научни публикации по темата на дисертационния труд:

1. Ценков, Н. 2020. За човека като техническо животно (ортегианско размишление)// сп. Философски алтернативи, бр. 3/2020, 92-98.
2. Ценков, Н. 2020. 45 ГОДИНИ СЛЕД ХАНА АРЕНТ (1906-1975) Само доброто има дълбочина, която може да бъде радикална// сп. Nota Bene, бр. 49
3. Ценков, Н. 2020. Към културата на лъжата в масовизираното общество// сп. Nota Bene, бр. 50

4. Tsenkov, N. 2019. Classification and symbols of masses in the conception of Elias Canetti// *3rd International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences: Conference Proceedings* (pp. 311-318). Belgrade: Center for Open Access in Science.
5. Tsenkov, N. 2019. Psychology of masses in Sigmund Freud's interpretation// *4th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences: Conference Proceedings* (pp. 237-248). Belgrade: Center for Open Access in Science.
6. Tsenkov, N., Andonova, Z. 2020. Effective Crisis Governing Communication During Non-popular Decisions in Bulgaria// *5th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences: Conference Proceedings* (pp. 167-178). Belgrade: Center for Open Access in Science.

7. Декларация за научна етичност

Дисертационният труд „Човекът-маса в съвременното общество - същност и последици” е авторски. При неговото разработване не са използвани в нарушение на авторските права чужди публикации и разработки без съответното позоваване и цитиране.

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”

FACULTY OF PHILOSOPHY

Department of Philosophical and Political Science

NIKOLAY ANGELOV TSENKOV

**The Mass Man in Modern Society - Essence and
Consequences**

ABSTRACT

of a dissertation for awarding the educational and academic degree “Doctor of
Philosophy”,
Academic field 2.3. Philosophy (Social philosophy)

Supervisor: Assoc. Prof. Kamen Lozev, PhD

BLAGOEVGRAD, 2021

The dissertation was discussed and proposed for public defense at a meeting of the Department of Philosophical and Political Science, held on 27.05.2021.

The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion and used literature, with a total volume of 286 standard pages.

The dissertation defense will take place at an open meeting of the Scientific Jury on 20.06.2021 from 10:00 am in hall ... of ...

The materials for the defense are available to those interested in the Department of Philosophical and Political Science, Faculty of Philosophy, Building 1 of the South-West University "Neofit Rilski" - Blagoevgrad.

1. Relevance of the topic

For almost a century, the mass man as a concept, and as a subject of study, has been invariably associated with the name of the Spanish philosopher José Ortega y Gasset. In 1930, he was the first to describe from a philosophical and sociological perspective the revolt of the masses in his work of the same name, but this revolt - which conquered all of Europe at the time - left behind a number of unresolved issues. The distance as much as the similarities between today's realities and those of the past century, underlie the relevance of the researched in the dissertation problem about the features of the mass man as a personality type in modern society and the processes constituting the phenomenon of massification in current conditions. Social dynamics obviously requires a new look at a number of concepts of our subject and their public manifestations, and this, in turn, implies a return to the genesis of massification as a political, economic and cultural phenomenon; recalling the features and typology of the then mass man, comparing his characteristics with those of the mass man in our time, as well as drawing parallels and attempts to formulate hypotheses, predictions and warnings in a socio-philosophical perspective.

If we look at the recent past, we will find two important facts for our dissertation: the first is that about nineteen-thirties - the year in which “The Revolt of the Masses” was published - the phenomenon of man-mass, or mass man, has already established itself as an irrevocable reality, and accordingly as an object of study, which not only cannot be ignored but for which theories have already been created. To these, we must add the formulated ideas of Ortega. We call this set of doctrines in the dissertation “classical views of the mass man” and we see in them the initial theoretical basis of the undertaken research.

The second fact concerns Ortega y Gasset's claim that the life of a generation is about thirty years. Therefore, from the above facts, we find that today we stand at a distance of exactly three generations from the beginning of the classical theoretical studies of the mass man phenomenon.

As formulated, the topic of the dissertation obviously shows that our main interest is focused on the latter, i.e. on the third generation, on “the modern society”, that is, the last decade of the twentieth century and the first two decades of the twenty-first century. This ultimately defines the main “temporal” focus of the dissertation research - the mass man phenomenon, and the related theories, namely in modern society, i.e. in the years approximately between 1990 and 2020.

The title of the dissertation somehow presupposes the existence of the mass man in modern times and therefore somewhat misses the main goal of the research: in the dissertation, we actually undertake an in-depth study of those social processes and factors that inevitably create and affirm, produce and reproduce the mass man today. In other words, they make “this type of human fauna”, as Ortega calls it, an integral part of our social reality. In line with this main goal of the study is another research effort, namely - to outline the inevitable social consequences of the production and reproduction of the mass man today. These consequences are presented mostly in the form of warnings and threats, which undoubtedly raise pessimism and doubts about the future. Their analysis predetermines the relevance of the topic of re-outlining the profile of the mass man and the consequences of his rise in the public environment.

2. Purpose, tasks and approaches

The aim of the dissertation research is to trace the trajectory of the modern dimensions of the mass man compared to that of the first half of the last century, as well as to reveal new (or similar) socio-philosophical aspects of the consequences of today's neomassification. In order to achieve the goal outlined above, i.e. in order to develop the main thesis of the research on the presence, essence and social consequences in modern society of the mass man, it is inevitable to solve the following tasks:

1. To summarize the available research on anthropological and axiological concepts of the masses;
2. To trace the empirical and theoretical examples of the XX century and the beginning of the XXI century, through which new aspects and directions in the study of the masses in modern conditions can be identified;
3. To outline the main features of the mass man from the previous century and put them in a comparative perspective with those of the present;
4. To outline and study some of the important social consequences that have occurred as a result of the new massification in today's societies.

To perform these tasks we resort to the use of elements of the hermeneutic approach in the review and analysis of already known doctrines of the masses from the beginning and middle of the last century, as well as the method of historical and philosophical analysis and

synthesis in studying the consequences of the modern neomassification within the context of the Ortegian conceptual framework in particular.

3. Object and subject of the dissertation

The **object** of research is the typology of the modern mass man as a social and cultural phenomenon. Mostly the portrait of the mass man, bequeathed to us by Ortega y Gasset, will be leading in the comparison with modernity. It is about “the one who for some reason does not value his own personality, but feels “like everyone else” and does not worry about it, it is good to feel “the same with others”. Along with this basic characteristic, the Spanish thinker adds that the mass man, who can be found at all socio-economic levels and in every profession, is recognizable mainly because of his “barbarism”. Ortega y Gasset defines this condition as a lack of moral standards, disregard for others, and a radical misunderstanding of everything that happened before him in human history to make his current ease possible. In addition, the mass man of the Spanish philosopher possesses the psychology of a spoiled child: he has only appetites; he believes only in his rights, but not in his obligations. He requires nothing of himself, he only seeks to avoid pain and find pleasure. He lives with myths and the usual stock of clichés. Last but not least, the Ortegian mass man is without an imperative for nobility - he is a snob. Unable to withdraw into the inner core of radical human loneliness, he does not have an authentic identity - he is a member of the herd.

Moving into the present, we should note that today's mass man largely covers these traits, but at the same time has his own specific, characteristic of our time features. The essence of the modern mass man has not changed, in other words, his immanent qualities, defined and analyzed by the classicists, are present today, enriched by new properties and characteristics formed by the new “human situation” in which modern society unfolds its opportunities. Today's “average person” leads a relatively standardized in material and social terms life. He consumes this life in a taken-for-granted world, whose history and genesis he does not know. That is why he shows an enviable indifference to the centuries-old conditions, achievements, traditions that have made this world possible. The modern mass man feels a special ingratitude to the source, to the reason for his slight existence. And today he resides in constant excitement from the “new”, from the “latest scream of fashion”, and total contempt for everything old. Politically, the mass individual is an aristophobe and a utopian; he hates the capable people and at the same time relies on myths — simple, superficial, and easily digestible — offered generously and in abundance. The mass man believes that anything is

possible and for this reason, he is not provided with a marker of truth - for him it is a baroque concept that does not grow in the mass culture of lies. “Average people” have leveled tastes - sybarites, looking for quick and easy pleasures. They cannot live beyond the principle of pleasure. They are greedy for the modern “collage culture”, in which it is the remix that is authentic, not the original work.

Today's mass man does not have to be poor, intellectually limited, or ignorant - characteristics inherent to the crowds of past ages. Today's “middle peasant” is not trapped in the iron cage of his class destiny, nor by restrictions based on origin, race, nationality, religion, education, and so on. Unlike Ortega y Gasset’s mass man, he now has a far greater choice. In other words, he is able to overcome social barriers with incomparable ease: we can see him materially satisfied, with a high educational degree and mental baggage above the average level. Yet, like his Ortegian predecessor, he does not know how to challenge himself to perfection, nor does he want to be different from others, he rather strives to be a “man without qualities”, to remain in the shadows, to be invisible and not to bear responsibility on his shoulders, to be just a function of society, which fits perfectly into the typology of the modern mass.

The **subject** of our research covers the three main functions of the mass man of modern times - as an economic agent, as a figure of power and as a deformer of the information and cultural environment. They are viewed from an Ortegian perspective.

In a neomassified society, a number of social tendencies can be outlined, conditioned by modernity and at the same time analogous to “the revolt of the masses” of the 1920s and 1930s. It is the functions of the mass man, which the study focuses on, that are the key to tracing the social consequences of neomassification. They lead, respectively, to three major groups of phenomena: nationalization, authoritarianism, and “dehumanization” of art.

4. Structure of the dissertation

The dissertation presentation is structured in accordance with the subject, as well as with the purpose and tasks of the research. Specified, this structure is as follows:

INTRODUCTION

1. PSYCHOLOGICAL THEORIES ABOUT THE MASS MAN AND THE MASSES

1.1. Gustave Le Bon and the beginning of the era of crowds

1.1.1. The Law of the Mental Unity

1.1.2. Psychological mechanisms of the Mental Unity

- 1.1.3. Characteristics of Crowds
- 1.1.4. The role of the leader
- 1.2. Gabriel Tarde - from crowd to public
  - 1.2.1. Imitation and invention
  - 1.2.2. The age of the public
- 1.3. Sigmund Freud: psychoanalysis of the mass soul
  - 1.3.1. Construction of the soul apparatus
  - 1.3.2. Masses and libido
  - 1.3.3. Mass and leader. Eros and Mimesis
- 1.4. Forms and symbols of the masses - the classification of Elias Canetti
  - 1.4.1. Types of masses
  - 1.4.2. Symbols of masses
  - 1.4.3. The order

2. AXIOLOGICAL CONCEPTS OF THE MASSES

- 2.1. Ortega y Gasset: the revolt of the masses
    - 2.1.1. Ortega and his circumstances
    - 2.1.2. The rebellious mass
    - 2.1.3. Increase of life
    - 2.1.4. Seizure of functions
    - 2.1.5. To the dissection of the mass man
  - 2.2. Hannah Arendt: The disintegration of class societies. Totalitarianism and the masses
    - 2.2.1. Dictatorship and totalitarianism
    - 2.2.2. Isolation and loneliness of the mass man in a totalitarian society
    - 2.2.3 The disintegration of class societies. The rise of totalitarian movements and the mass man
    - 2.2.4. Totalitarian domination
    - 2.2.5. Radical and banal evil
  - 2.3. Erich Fromm and the escape of the free man
    - 2.3.1. Critique of psychoanalysis
    - 2.3.2. From the Middle Ages to Modernity
    - 2.3.3. Pathologies of the feeling of love
  - 2.4. The Frankfurt School
    - 2.4.1. Society - industrial, personality - one-dimensional
    - 2.4.2. The cultural industry
    - 2.4.3. The industrial Ideal Self
- ## 3. THE MASS MAN IN MODERN SOCIETY
- 3.1 The mass man in the modern economy
    - 3.1.1 Production and market
    - 3.1.2. The mass statist
    - 3.1.3. The trap of possession
    - 3.1.4. The dehumanized technique
  - 3.2. The mass man as a figure of power
    - 3.2.1. The mass sovereign

3.2.2. The self-destructive reflex of the open society
3.2.3. Back to the 20th century?
3.3. The mass man: a deformer of the information and cultural environment
3.3.1. The disenchantment of language
3.3.2. The universal silence
3.3.3. The culture of lies
3.3.4. Collage culture
CONCLUSION
BIBLIOGRAPHY

5. Main (hypo)theses and dissertation contents

In the dissertation, several (hypo)theses are formulated and defended. They are the following:

1. Today we find a considerable resemblance between the features of the human type, which we identify as mass, and the features of the same individual who dominated part of the previous century. The decades between the 1920s and 1950s now seem deceptively distant, as part of another world that is no longer possible. Time distance reinforces the illusion that the past never seems to have happened and it is impossible to return. In our opinion, this is a convenient deception. We have entered our (postmodern) age seemingly free from the burden of the past, which we have tried to erase. Thus a feeling of “ripping out” appeared in us, as if our feet were standing on moving sands. Today, Europe is once again living in an era of extreme anxiety (just like a hundred years ago), in a time filled with new fears, rooted in the same fears a century ago - the threat that everything around us is fragile and unstable, that the drum beats of barbarism throb in every heart of our “civilized” world, and that even the slightest shift in “the taken-for-granted order” will find us incapable of reaction and defense. So, the first thesis of our dissertation is that the roots of today's disturbing social landscape must be sought and found in the phenomenon of neomassification.

2. Based on the assumption above, we can also assume that in modern societies, social processes and phenomena characteristic of the rise of the mass man from the previous century are developed. In general, we can summarize them as analogous tendencies towards statism, authoritarianism and “dehumanization” of art. Based on a number of specific comparative analyzes in the text of the dissertation below, we argue this thesis in detail.

3. In our opinion, modern conditions allow the argumentation of the thesis of transition from the revolt of the masses to the triumph of the masses. Modern mass man is as much a means as a goal, *conditio sine qua non*, without which the world we live in would be

unthinkable. Therefore, the study is not focused on the influence that elites exert on the masses, but on the contrary - on the impact that the masses have, using or not their social power. Yet, the huge increase in the social impact of the masses is not what we call “the triumph of the masses” in the dissertation. In our opinion, the issue is not limited to their quantitative growth or their social weight. **The triumph of the masses consists in the already generally accepted attitude that there are actually no masses.** (Following this logic, it is clear that there are no elites.) “The average people” have taken over the social landscape to such an extent that the difference between them and people with qualities is no longer perceptible. Moreover, the mass individuals have replaced elites and begun to reproduce socially: the masses choose masses that rule masses; the masses produce mass products for the masses; the masses generate mass communication addressed to the masses, etc. For this reason, to speak of a revolt of the masses is no longer appropriate; in the sense of Ortega y Gasset, the “revolt” is a priori rendered meaningless by the fact that the masses have no one to revolt against - they themselves have taken the position of the elite. If the masses are rebelling today, then their rebellion is... against themselves; against what they themselves wanted (and failed) to achieve.

These (hypo)theses are the result of the analysis carried out in the dissertation, which is structured by an introduction, three chapters and a conclusion. The cited literature includes 192 monographs and articles, of which there are in Bulgarian language (116 titles), English language (69 titles), German language (4 titles), French language (2 titles), Polish language (1 title) and 8 (eight) Internet sources.

The dissertation research consists of three chapters. The first chapter is devoted to some of the basic psychological interpretations of the masses. Chapter Two discusses the axiological concepts for them. The third chapter focuses on the functions of the mass man in the modern economy, in the political sphere, as well as in the information and cultural environment.

The **Introduction** deals with: a) the relevance of the topic; b) the purpose, tasks and characteristics of the approaches used in developing the topic; c) the object and the subject of the research; d) (hypo)theses of the dissertation. It outlines the characteristics of Ortega y Gasset's “classic mass man”. His portrait is used as a starting point in the comparison with the dimensions of the modern mass man. The introduction also focuses on the three essential functions of the masses in modern times (in the fields of economics, politics, information and cultural environment). These functions, respectively, point to the social consequences of the

neomassification, discussed in detail in Chapter Three: the nationalization, authoritarianism and “dehumanization” of art.

The **first chapter** of the dissertation, entitled “**Psychological theories of the mass man and the masses**”, presents some of the psychological theories that consider the mass man as an anthropological construct derived from human nature itself. According to this notion, the “mass animal” is dormant in every individual - more or less conscious and to varying degrees suppressed by society: an animal that requires effort from the individual to be tamed. According to this group of theories, the origin of the masses as a social phenomenon is based on psychological factors; the roots of the mass man are nourished by instincts, drives, and unconscious mental processes. This is the reason to call the first group of concepts a psychological or anthropological direction in the research of the mass man. The first chapter presents some of the most influential theorists of these concepts: Gustave Le Bon, Gabriel Tarde, Sigmund Freud and Elias Canetti.

The first section of the chapter presents the interpretation of Gustave Le Bon, who marks the beginning of modern theorizing about the psychology of crowds. We perceive the word “crowd” in the usual sense as a multitude of individuals united by accidental circumstances or by some characteristic feature; in Le Bon's theory, however, “crowd” takes on a different meaning. It becomes clear only after acquaintance with *the law of the mental unity of crowds*, by virtue of which in certain circumstances a given set of people acquires new, completely different characteristics compared to the features of the individuals who make it up. The law was formulated by Le Bon in “Psychology of Crowds”, and thanks to it we get an idea of important features of the mass man. According to the Frenchman, in the crowd the individuals merge in a common spirit, they are captivated by a common feeling, which removes the differences between them and reduces their intellectual abilities. When one belongs to the crowd, one descends a few steps on the ladder of civilization. Conscious individuality disappears; *the collective soul* - capricious and transient - is formed and begins to dominate; feelings and thoughts are aimed at the same direction. The collective becomes what Le Bon calls an “organized crowd” or a “psychological crowd”.

According to Le Bon, the psychological mechanisms for activating the mental unity in the crowd are: *the feeling of impunity, suggestibility and contagion. These “levers” justify the main characteristics of crowds: their impulsiveness, susceptibility and credulity, exaggeration and simplicity of feelings, tolerance, authoritarianism and conservatism.*

In Le Bon's theory, leadership is paramount. Crowds do not exist by themselves. Without a guide, they are just incidental sets. A random gathering of people can break up as easily as it came together. Once it recognizes its leader, the crowd becomes subject to his will; his words and gestures are perceived as directives for action. Thus the instinctive need of the masses for dependence and obedience is realized. The role of the leader is unchanged - he must inspire, infect, guide and maintain faith among the masses - strong and lasting in order to realize the mental unity of the crowd and avoid its disintegration. For this purpose, the leader uses three clear techniques: *assertion, repetition and contagion*.

The second section introduces the point of view of another “early” theorist of the mass - Gabriel Tarde. According to him, societies are not based on mutual benefit, but on mutual *imitation*. Societies are an organization of imitation. Grouping, joint social life are a manifestation of the tendency of individuals to reproduce in themselves the qualities of other individuals, to copy their actions. That is why people, insofar as this reflex is not alien to them by nature, are anthropologically predisposed to massification through inherited imitation phenomena such as customs, fashion, sympathy, obedience, education, upbringing, language and others.

However, to clarify how *social change* takes place, rather than an ever-reproducing imitation, Gabriel Tarde introduces another category fundamental to his socio-psychological theory: *innovation*, or *invention*. Creating novelty is not in itself a social fact. Novelty becomes a social phenomenon only when it is able to have an impact on certain individuals – i.e. when provoked and followed by imitation. The set of originals and copies represent the universal social life. It goes without saying that the *innovator* is the original leader who has managed to take a place in the psychic life of the mass-copy, which reproduces the ideas, consciousness, thinking of a single person - its leader, and the social mechanism – the copying, leads to the creation of an illusory impression of collective consciousness and a common ideology.

Unlike Le Bon, Tarde speaks of *the age of the public*, not *the era of crowds*, which he sees as a social group of the past. With the modernization of society, communication between individuals is gaining more and more scale and as a result of this process, the role of the public in the dynamics of social relations is growing. The transition from direct (from ear to ear) to indirect (mass) communication also marks the social transformation *from crowd to public*. In the former, there is physical contact, and in the latter, the interaction is entirely mental. Although he did not use these words, Tarde was one of the first to reveal the hallmarks

of *mass culture* due to the development of the means of communication. Although he is not a contemporary of radio, television and the Internet, he is decades ahead of McLuhan, who formulated one of the laws of the media - the message is in the means, i.e. it does not matter what you say, it matters who says it.

The third section discusses Sigmund Freud's psychoanalytic concept of the mass. According to her, in the morphology of the masses, *the connection with the leader* is far more important than the connection between the individuals in the crowd. It is the leader who consolidates the mass and at the same time, this is the dominant object of the libidinal connections that characterize the crowd. Thus, the leader becomes the factor generating the equality in the mass. Both the cohesion of the mass and the duration of its existence depends on the degree of his impact. The crowd does not have its own authentic goals, it perceives the direction set by the leader.

According to Freud, the genesis of these relationships lies in the infantile sexual development of children. In a macrosocial sense, the problem of the crowd is reduced to the psychology of family relations, explained, of course, by the methods of Freud's psychoanalysis. The latter introduces an analogue between the father as a major factor in the family and the leader as a subject of power over the mass. The mental and family status of the father, projected on the libidinal relations with the other members of the family, is the basis of the emotional dominance of the leader, which he exercises over his many followers ("children").

The last, **fourth section** of the first chapter, presents the forms and symbols of the masses according to the classification of Elias Canetti. The author of "Crowds and Power" classifies a number of forms of masses in terms of their functional characteristics. He distinguishes between *rhythmic crowds, stagnant crowds, slow and invisible crowds, baiting and flight crowds, prohibition and reversal crowds, as well as feast crowds*.

Canetti lists a number of aggregates that do not consist of humans, but they are still many. He calls them *crowd symbols*. Various natural-territorial complexes, natural phenomena and accumulations are natural aggregates with symbolic meaning, transmitted from antiquity to the present day through myths, traditions, dreams, speech. Canetti finds analogies between the natural crowd symbols in nature, which a person associates with the features of crowds in social reality. Such are *fire, sea, rain, river, forest, wheat, wind, sand, heaps and treasures*.

The second chapter of the dissertation – "Axiological concepts of the masses", considers some of the most important axiological interpretations of the mass. They shift the focus from the "animal" to the strictly human; from the psyche to the morals; from the

collectively-inherited to the cultural-behavioral. According to them, the crowd as a concept is not enough to explain the destructive social consequences that dismantled the civilizational foundations of societies in the last century. It is a question of personal self-reflection and a mentality of a certain type of human.

That is why axiological concepts justify the transition from the crowd to *the phenomenon of mass* as a more defining attribute of the individual. His belonging to the mass depends on his overall value orientation, as well as on time-specific social, political and cultural preconditions. At the beginning of the 20th century, a new form of life was imposed, which the average person took for granted: existence without high requirements, availability of abundant means to overcome difficulties, consumption of the fruits of the labor of previous generations. And all this - without even questioning it for a moment - is accepted as nature, not as an effort by the mass man. Recognizing this “threat to civilization”, the representatives of the axiological theories warn with concern about the tendencies towards rebarbarization, the rise of totalitarian movements, the escape from freedom and the consumer society.

The first section of the second chapter is devoted to the theory of the Spanish thinker José Ortega y Gasset. In revealing the portrait of the mass man, the author of “The Revolt of the Masses” uses a kind of “phenomenology” in relation to two of his observations. The revolt that Ortega y Gasset is talking about begins with *the increase of life*, that is, with the convergence and even merging of the life repertoire of the masses with that which was once typical only of minorities. The result of this “action” is the refusal of the majority to obey the example of the exemplary minority, and more importantly - the claim *to seize its functions*.

As a result of *the increase of life* and *the seizure of functions*, the mass man establishes himself as a person *who has freely expanded* his life possibilities, but also as one who *does not feel any gratitude* for what has made possible the ease of his existence. The mass man is *an inertial and hermetically sealed individual*, satisfied with what he is - and nothing more. This is his next characteristic. Another feature of the rebellious mass: once it has adopted the strategy of being ordinary and equal to itself, it *seeks to impose its simplicity on the whole world around it*, and who would be surprised? - *forcibly*.

In summary, the characteristics derived by Ortega y Gasset present us the mass individual as a *type* of individual who, above all, embodies the idea that life is gifted and easy. Secondly, the mass man is a person who forcibly affirms his own moral and intellectual appearance as good and perfect. Thirdly, he is the one who intervenes everywhere and in everything according to the rules of “the direct action”. This set of character traits sustains the

lifestyle of a spoiled child, a rebellious primitive man, a barbarian who denies the achievements of the past and does not care about their development in the future.

The second section of the second chapter focuses on the work of Hannah Arendt, who touches on the existential crisis of the mass man, who has become, willingly or unwillingly, the foundation of totalitarianism, from which the regime derives support and legitimacy. According to Arendt, the ideal subject of totalitarian rule is not the fanatical Nazi or the sworn communist, “but the man who has lost the ability to distinguish fact from fiction (i.e., the reality of experience), truth from falsehood (i.e., the criteria of thought)”. Her words, though painfully true, are not an accusation against the lonely mass man, they are above all a rebuke to his refusal to think authentically and therefore to be a full-fledged person.

The section examines the process in which in total terror man is reduced from a subject of his thinking and action to an object of external influence and control. When the masses, made up of lone individuals, lose their sense of reality, nothing is easier than organizing them into totalitarian movements. Reality has been replaced by ideology.

The mass man is seen as an inalienable part of those social preconditions which are the basis and prepare the rise of the totalitarian movement. In general, these are *the disintegration of the classes, the destruction of the social world of the personality, the development of large-scale propaganda and the conspiracy of the totalitarian organization.*

However, the totalitarian *movement* is only a preparatory stage of the totalitarian *rule*. In the movement, we observe rather *the reaction* of the masses *against*, or in other words - what is the subject of negation, of abolition (exploitation, racial or class enemy, parties, social order); in totalitarian rule, it is a question of dehumanized *absorption*, in other words, we observe what the man is deprived of - his own will, autonomous reason, criteria for good and evil, true and false.

The masses constitute at least two critically important conditions for the existence of the totalitarian rule. They are, first of all, the necessary social foundation of total domination. When he comes to power, the totalitarian ruler must create the reality he has been lying about all along, and because that is impossible, the time of terror is coming, which is the essence of totalitarian domination. In this sense, the masses offer *a human reserve in the form of raw material* that totalitarianism can consume. *The second living* condition for totalitarian domination emanating from the masses is their function as a substrate *for the vast anonymous bureaucratic apparatus* that the government creates. In it, on the one hand, the supporters of the regime are adjusted. The endless and meaningless swarming of bodies, services and

institutions is a condition for every ambitious party functionary, supporter or just a reliable cadre to find his place in the administrative machine of terror.

The third part of the second chapter is dedicated to Erich Fromm and “The Escape from Freedom”. According to Fromm, in the period of the New Age, in place of the old, externally imposed enemies of freedom, new - internally formed barriers appear. The new shackles are the mental self-imposed limitations of the individual himself, not institutional, religious or social censorship. Capitalism liberates the individual, but it also leads to his own self-denial, to a self-imposed hermitage. This internal, mental conflict, according to Fromm, provokes the mechanisms of escape from freedom as a psychological reflex, born of depersonalization, of massification.

The socio-psychological anomalies of the “running man” are analyzed: selfishness, sadism, masochism, automatic submission and destructiveness.

The final **fourth section** of the chapter is dedicated to the representatives of the so-called Frankfurt School. The work of H. Marcuse “One-Dimensional Man” has been studied. In it, industrial society is seen as an environment in which people begin to recognize themselves in their goods. The functions of the thing are identified with the functions of the man. The “industrial” psyche goes beyond the factories, through introjection the individual himself reproduces and legitimizes the external control indicated to him by society. Mass production and mass consumption assimilate the whole human being. According to Marcuse, this internalization is not an adaptation, but mimicry: the immediate identification of the individual with society.

Similar is the view expressed by Max Horkheimer and Theodor Adorno in their work “Dialectic of Enlightenment”. According to the authors, in the flat discourse of the one-dimensional society a new, one-dimensional culture is formed - of the immediate results, of the fast and direct, but perishable values. The ideal of *the knower* is replaced by that of *the possessor*. The industrialization of beauty imposes a cult of technical achievements and rejects the ancient Greek pursuit of inner harmony. This is most evident in fashion. The one-dimensional culture has material, not intellectual achievements for higher models. Individual creativity is being replaced by mass production.

The third chapter, entitled “**The Mass Man in Modern Society**”, continues the “unraveling” of the most important concepts in the title, namely, *the mass man*, *modern society* and *social consequences*, which is essentially the topic of our doctoral thesis.

Its goal is to briefly characterize modern society in its basic dimensions - economics, politics and culture - to find those available trends that give rise to, produce and reproduce the

characteristic, essential features of the mass, analyzed by the “classicists“ in the first two chapters. In other words, our dissertation is transformed into the task of “rediscovering” the classicists in modern conditions, to show that the essence of the massive individual, thoroughly studied by them, manifests himself, albeit in other forms, and today in modern society. Thus, the result of the defense of our thesis is the demonstration of the epistemological and heuristic *vitality* of the concept of “the mass man” today, i.e. related to the conditions of modern society.

Preliminarily, we should also say that our study of the modern mass man focuses on several *focal points*, or rather *features* of his socio-philosophical portrait, which, in our opinion, justify our doctoral thesis that the mass man is still among us, and today is generated by trends that are strong and effective, available inherent in the modern world. And since the focal points we have chosen are filled with *a negative charge*, the tone of the presentation is predominantly critical. This means that, in addition to its probative value, we would like the third chapter to be seen as a huge and, in our opinion, timely, immediate *warning* to our time of danger often unsuspected or deliberately ignored, which can have an unexpected destructive effect.

The first section of the third chapter focuses on the functions of the mass man in the modern economy. Modern capitalism has raised and placed the masses on the throne as a master - both as a consumer and as a factor of production. It is the purchasing power of the mass that ultimately determines what to produce, in what quantity and quality. This is a radical social change: the lower strata, made up in the past of crowds of slaves and serfs, of the poor and beggars, are now *the buying public*, to whose advantage entrepreneurs and politicians offer their products and political programs. They are the customers who are “always right”, the patrons who have the power to turn poor suppliers into rich ones and rich suppliers into poor ones.

Masses are triumphing today: they have enough money and free time to devote to public affairs. Mass production and easy access to material goods, by erasing the boundaries between social groups, they impose a kind of postulate: *there are actually no masses because everyone is a mass*. This is a certain way of thinking of the mass man, who, of course, feeds many illusory notions, thoroughly analyzed by the classicists.

In the modern economy, the tendencies towards statism are obvious, very often - towards *warlike statism*. We should see in this a clear manifestation of the process of massification. A century ago, Ortega analyzed the tendency of the masses to blindly and uncritically accept a single truth - *their own*, as well as their desire to conquer the state.

We can find both phenomena in the modern economy, which - let us repeat - is evidence of intensive processes of massification. Moreover, today the blind truth of the masses, poured out as ingratitude and scathing criticism of capitalism, is supplemented by a specific *resentment* towards entrepreneurs, in whom the masses often see a pure sample of idlers whose work can be done by anyone who can read and write.

This is a trend that is not just widespread but leads to a great social threat - the elimination of freedom and initiative in the economy. The “spontaneous order” in economic life, which Hayek constantly explained and tirelessly insisted on, is today threatened not only by a misunderstanding of the mechanisms of free economic activity but by a constant incitement to hatred towards capital and capitalism, to the “enslaving forms” of modern production. Such is the motivational basis of the approach of the masses to the conquest of the modern state. Today, one can hardly dispute the existence of powerful tendencies in the economy of both Europe and the world towards protectionism and interventionism, two of the brightest forms of state intervention.

Today, the enormous “economic” importance of mass man lies in its increased purchasing power and ability to consume more and more. This seems natural in the social conditions set by mass production and mass consumption, respectively.

In this case, we should strongly emphasize that the function to consume and buy has an important symbolic-identifying meaning for the mass man. This is a function that perhaps equates, massifies individuals to the highest degree, and as long as nothing says that our way of life will soon change, the trend of mass consumption and, consequently, human massification will continue to exist.

At the same time, the mass man is facing a complex problem. In a society of mass consumption, the meaning of buying is not limited to satisfying material needs: in this sacred act the buyer experiences and demonstrates to others that he becomes a special owner who *acquires and assimilates the symbolic value* of the purchased goods, literally *incorporates* them, “receives them into his body” (from the Latin *corpus* - body). That is why the weakening, or loss of this function, means for the mass man *a loss of identity*. In this situation, a risk constantly weighs on his head, which he must always take into account.

Another aspect of neomassification is found in the threat of dehumanization of technology. Ortega's fears are still valid today: man lives like a “spoiled young gentleman”, like *Naturmensch*. Technical accessibility expands the range of our activities, but on the other hand, deprives us of an incentive for choosing and self-overcoming. As a result, the authentic

impulse of the man who is a technician by birth is extinguished: instead of adapting reality to himself, he is satisfied with the solution given to him by the devices and digital devices. Thus, the “average person” learns a mode of life that predisposes to an *accepted* rather than *active* life.

Nearly a century ago, Ortega y Gasset warned of a “vertical invasion of barbarians”, and one aspect of barbarism was the dangerous misunderstanding of the “human nature” of technology. Today, analogous barbarism finds expression in a sharper form, probably due to the far greater power of technique and technology. Indeed, if one does not now invest in technology one's intention for life, for *more life*, it remains at the level of the bare maintenance of physical existence, i.e. it de-human-izes itself. And it is not technology that dehumanizes today's man, but on the contrary – the man destroys his technological nature, he becomes massive, *object-ifies himself*.

The second section of the third chapter deals with the mass man in his political function. Here we analyze the mental attitude of the average person that the state is not a common, but his *own creation*. Today, the mass man lives by the prescription that *he is the state* and that it is in his power to use it as he pleases - including to crush through it any creative minority that disturbs or criticizes him, no matter in which area - politics, economy, social life. Thus, the state, from an organization of public balance, regresses to an instrument of coercion in the hands of the masses, becomes the “greatest danger”.

In the 21st century, the mass that used to be either absent or only sporadically invaded politics *enters it in order to stay*. The masses now exercise power previously inherent in selected minorities. Ortega y Gasset's “Revolt” was the result of the fact that the “worst”, who were the majority, rebelled against the “best”, the minority. Today we cannot talk about a revolt, but rather we see a triumph of the masses because the “worst” have permanently taken the place of the “best”. And the reason for getting this far is not (solely) in the helpless inability of traditional elites to offer the masses a fitting vision of governance. *A new limit of tension* has been defined, on both sides of which the usual political vectors (left-right) are not located; they are other vectors - social and valuable, depending on the extent to which the mass wants or does not want to be led. The mass sovereign *is outside the traditional political paradigm*.

The 21st-century mass man is an *aristophobe* - he hates the best, as he hated them a century ago, but now he has a much richer arsenal of opportunities to turn his hatred into practice. Today, the masses do not choose programs, but myths, they do not lean towards political values, but towards particularist communities, they are not excited by common

problems, but only by their own private interests. In other words: they vote for themselves. Moreover, they choose themselves and reproduce themselves politically. Masses choose masses that control masses, and so on. This has been the essence of real public power since the beginning of our century. By the way, just like a century ago: then the masses made dictators come to power in many European countries. Today, we are alarmed to see *similar authoritarian tendencies* - not only in Europe but all over the world - within seemingly democratic governments. It is this way of governing that the mass man likes. Authoritarian methods correspond to his worldview: they do not require effort, release him from responsibility, because the leader makes decisions for him, passively accepts the simple explanations given to him.

Another aspect we discuss in the section is the self-destructive reflex of open societies. Democracy may be one of the greatest achievements of human civilization, but it can also be a danger to itself. Some of the pejorative phenomena that accompany it - demagoguery, the imposition of quantity over quality, propaganda manipulations - derive legitimacy from its fundamental principles. They turn into an “autoimmune” threat to itself. Democracy contains a certain self-destructive charge.

The mass man does not appear by chance on the historical stage. He is undoubtedly a threat to liberal values, but he is also a *product of them*. The reasons for his rise a hundred years ago are clearly stated by Ortega y Gasset: the two centuries of progressive education of the masses, the economic prosperity of society, the lack of moral guidelines. It is these tendencies in European life that have contributed to totalitarian utopias. Systematically layered liberalism in its extreme forms still creates the massification that has inspired and still inspires the ill-concealed transition from democracy to *hyperdemocracy*; from caring for the weaker to *statism*; from majority rule to *tyranny* over the individual.

Today, we may be tempted to think that our democratic heritage automatically protects us from such threats. This is a reflex of delusion. Our own tradition requires us to study history to understand the sources of tyranny. History does not repeat itself, but it can warn. It circulates in the circulatory system of today. Today's mass man, however, has turned his back on history: the last thing he cares about are its lessons. He has not developed a sense of what or where to learn, and therefore - doomed to repeat mistakes - does not distinguish the “old” essences in the new phenomena. That is why a hypothesis is presented at the end of the section, which no longer sounds as exotic as it seemed exotic when it appeared. If we assume that 1914 marks the beginning of the twentieth century (because this is the limit of change in

people's thinking - from *openness* to *closedness*, from *following the best* to following *the most*), do we have no reason to raise the following question: Doesn't our new Twenty-first century begin in the same way as the old one?

The last **third section** of the third chapter analyzes the mass man as a deformer of the information and cultural environment. Here we first analyze the contemporary language situation of the new mass man. Because "his universe" is given to him in advance, he accordingly does not need "keys" to explain, conquer, and preserve it. And the greatest mysteries for him are *prosaic manifestations in the wonderful new world* - a world that is somehow presented for free, not won. According to him, even the biggest mystery can be solved with two or three mouse clicks. That means the mass man *does not need to think through language*, the act of speech and the act of thought are no longer identical, communication (co-thinking) becomes superfluous and the mass loses its verbal connection with the world.

And this is what happens to language then - it also becomes *unnecessary* because it is no longer able to create, add or preserve reality because it is obvious and nothing more. The "ready" world of the mass also makes the language "ready". The word becomes only a message, and the words - utilitarian signs, graphic obsolescence, serving as *mirrors of one-dimensional realism*. Language is no longer an instrument of the intention towards a creation, change, empathy of reality. The identification between word and object is now considered something like superstition, a manic claim to worldliness. That is why today, in our opinion, we can talk about *demythologizing* or *demagnetizing* the language, which is also a kind of magic. The function of the myth is to eliminate reality; things in it to literally become bloodless, flowing constantly, without a trace of the vanishing reality, felt as absence (Bart). The disenchantment of language ultimately achieves a return to the primitive ritual of the obvious...

Along with the *disenchantment of language*, this section touches on another phenomenon of modernity - *universal silence*. *Universal silence* does not mean the absence of verbal articulation, on the contrary - it is available and even comprehensive and abundant, but the authenticity of communication and the ability to analyze it are compromised due to the lack of effort by the mass man to observe a criterion of truth other than his subjective desire for what he wants to hear. If a person is *a being that speaks*, i.e. a dialogue - this dialogue inevitably includes the understanding of the Other, which is achieved through getting to know and getting closer. This is the precondition for *a conversation*. When there is no

understanding of the Other, the dialogue is initially thwarted. In its place, universal silence settles down.

Another pejorative social phenomenon that we highlight in the third section is *the culture of lies*. The problem with today's culture of lying is not how one or the other sees the truth. The real threat is that *no one wants to see it anymore*, no one is interested in it, no one is looking for it. It is about the ubiquitous *indifférence à la vérité* - indifference toward truth. Not only can you live *without it*, moreover - without it you can live *comfortably*. In this way, the iceberg of lies above sea level is already revealed: it is not the reverse of the truth, it is not a substitution or distortion, it is the complete *absence of truth, of any truth at all*. Everything is true and nothing is true. This culture is not a method of perception, but a type of human perception of the world. It does not mean to lie, to have accepted life in a lie (according to Havel), but it means to have accepted a life without truth, without individually unraveled truth. We can say that the culture of lies is *a culture of absent truth*. In it, everyone can use “devil's language”, which is read equally from front to back and back to front, from left to right and from right to left (Ugrešić). And the tired hypermodern world, accustomed to living without truths, with boredom and tension barely establishes the coordinates: everyone is lying and at the same time everyone is telling the truth. Abandonment of facts is a departure from the truth. If nothing is true, then no one will be able to criticize the government, because there is no basis on which to stand. If nothing is true, everything is just a spectacle. Post-truth is pre-fascism.

The section ends with an explanation of the dominant among the mass people collage culture. The foundations of *the culture of collage* are based on the assumption that every seemingly original work is in itself a product of (un)recognized borrowing or borrowing. Collage culture essentially denies the radical novelty. It claims that nothing is original. Its main technique is cut-up (cutting and gluing), combining and assembling existing motifs, fragments, images and ideas of diverse and unrelated origin in new synthesized products. The function of the original in collage culture is to be an *original copy*. This means that the copy becomes primary and the original - a derivative. Finally, in a synthesized form, a comparison is presented between the characteristic features of the modern mass man and the features of collage culture.

In the **conclusion**, there is a return to the starting positions of the dissertation. The main theses that the dissertation defends refer to the traits of the mass man identified and systematically presented by Ortega y Gasset. Their overlap with the features of the modern mass man is one of the main theses of the dissertation. However, as the incarnations and

public power of the modern mass man are far more tangible than those of his predecessor, it is reasonable to say that similar and much more destructive social consequences stem from his dominance in the economy, politics, culture. In particular - statism, authoritarianism and “dehumanization” of art. The essential difference is that today it is no longer accurate to speak of a “revolt of the masses” because their social perimeter is unbelievably wider. Such a “revolt” would in itself be paradoxical since the masses are no longer in the lowlands but at the top of the social and socio-political hierarchy. Instead of a “revolt”, today it is better to talk about a “triumph”.

In the conclusion, several proposals are presented in the Ortegian style as an attempt to systematize possible solutions to overcome the negative consequences of the processes of today's neomassification. Our proposals are not detailed, nor do they claim to be exhaustive: the topic is too broad. There is no doubt that the mass man is a social phenomenon, *a social evil*, and therefore a “cure”, or rather a way out, of *the specific crisis* that neomassification at least “potentially” produces (although in our view, in this specific crisis, modern society *is already living*) must be sought in a broad social context. However, our proposals focus primarily on the individual level. Without it, i.e. without an intra-personal *coup*, we can hardly pin our hopes on success in the struggle against the mass man today. Ultimately, how resilient or fragile our optimism is, and whether our warnings of the impending threat will prevail or fail, depends on this inner break in the consciousness and behavior of every sane person, of every morally and ideologically constructed person.

6. Information on scientific contributions

The main scientific contributions to this dissertation can be identified in the following recommendations:

1. The main philosophical and social aspects of the leading doctrines for the masses are presented in a systematized form;
2. For the first time in the Bulgarian philosophical literature an attempt has been made for a multifaceted and in-depth characterization of the modern mass man, for shaping his theoretical portrait and justification from an Ortegian point of view the inevitable consequences caused by his various social roles and functions;
3. The contribution of the dissertation are the proposed socio-philosophical solutions in the direction of overcoming neomassification as a phenomenon in modern society.

The ambition of the dissertation is to be seen as a step forward in the theoretical efforts to delve deeply into both the “portrait” of the modern mass man and the factors that nourish, strengthen and encourage the multiplication of this human type. In this sense, the dissertation contributes to a realistic view of the future, filled with the confidence that no matter what challenges we face today and tomorrow, we will not lose our human nature.

7. Scientific publications on the topic of the dissertation:

1. Tsenkov, N. 2020. Za choveka kato tehlichesko zhivotno (ortegiansko razmishlenie)// sp. Filosofski alternativi, br. 3/2020, 92-98.
2. Tsenkov, N. 2020. 45 GODINI SLED HANA ARENT (1906-1975) Samo dobroto ima dalbochina, koyato mozhe da bade radikalna// sp. Nota Bene, br. 49.
3. Tsenkov, N. 2020. Kam kulturata na lazhata v masoviziranoto obshtestvo// sp. Nota Bene, br. 50.
4. Tsenkov, N. 2019. Classification and symbols of masses in the conception of Elias Canetti// *3rd International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences: Conference Proceedings* (pp. 311-318). Belgrade: Center for Open Access in Science.
5. Tsenkov, N. 2019. Psychology of masses in Sigmund Freud’s interpretation// *4th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences: Conference Proceedings* (pp. 237-248). Belgrade: Center for Open Access in Science.
6. Tsenkov, N., Andonova, Z. 2020. Effective Crisis Governing Communication During Non-popular Decisions in Bulgaria// *5th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences: Conference Proceedings* (pp. 167-178). Belgrade: Center for Open Access in Science.

8. Declaration of scientific ethics

The dissertation entitled “The Mass Man in Modern Society - Essence and Consequences” is the original work of the sole author. In its development, no foreign publications and works have been used in violation of copyright without the appropriate reference and citation.